

עמרי שאשא
'רוח לוחט על גבי שרירים חזקים'
על הגוף במשנת הרב קוק

מבוא

מתחים והרמוניה

משימה קשה היא לתאר סוגייה ספציפית בתורת הרב קוק זצ"ל בצורה שלמה ומדויקת, וזאת משתי סיבות הנראות כנוגדות זו את זו: המתחים הפנימיים המתגלים בפסקאות רבות בכתביו עד כדי סתירות מפורשות מחד גיסא, והאופי הכוללני והאחדותי של תורתו, המלאה בקישורים פנימיים בין סוגיות שונות, מאידך גיסא.

המתחים והסתירות בהגותו של הרב קוק שורות לדמותו הכללית, שהינה דמות של ניגודים. הרב קוק התטלטל בהגותו ובחיוו בין קודש לחול, בין נגלה לנסתר, בין ביקורת לתמימות, בין הישוב הישן לעלייה השנייה, בין רוח הלכתית לנטיות אנטינומיות, ובין ניגודים רבים מעין אלו הבאים לידי ביטוי בהגותו הרחבה. מן המפורסמות הוא שהמענה השורשי לסתירות אלו בתורתו הוא הנסיון לאיחוד וליצירת הרמוניה בין הניגודים. מתוך תחושה עמוקה החוזרת על עצמה אין ספור פעמים בכתביו, לפיה כל המציאות שלפנינו הינה אחדותית בשורשה, ניסה הרב להכיל בתוכו כמה שיותר ניגודים, סתירות ומתחים: קודש לצד חול, נגלה לצד נסתר, ביקורת לצד תמימות, ועוד. זאת ועוד, מתוך תפיסה זו לפיה שורש המציאות הינו מאוחד וחסר סתירות. פעמים רבות בהגותו מוותר הרב קוק מראש על היכולת להגיע לאמת המוחלטת, ומניח כי בכל היגד, בכל תחום, ישנו צד מסוים של האמת.¹ תפיסה זו אך מעצימה את האפשרות להכלת מתחים וסתירות

¹ אין ביכולתנו להרחיב כאן על תפיסה זו של הרב קוק ומקורותיה, ובכלל זאת להעמיק בשורשיה הפילוסופיים והתיאולוגיים. הדברים מובאים בתמצית כרקע למאמר, וניתן לעיין בהם בספרות המחקר הענפה על תורתו. בסוגייה זו. עיין למשל: בנימין איש-שלום, 'הרב קוק: בין ראציונליזם למיסטיקה', הוצאת עם עובד, 1990, עמ' 47 ואילך. או בניסוח קיצוני יותר, הטוען לקרבתו של הרב להוגים פוסטמודרניים בנקודה זו: Tamar Ross, *The Cognitive Value Of Religious Truth Statements: Rabbi A.I. Kook And Postmodernism*, בתוך 'חזון נחום' - ספר היובל לד"ר נחום לאם, ניו-יורק תשנ"ח.

בהגותו, והוא אכן עושה בה שימוש פעמים רבות בכדי לאפשר איחוד בין אמירות מנוגדות בכתביו.

סיבה נוספת לסתירות בכתבי הרב קוק היא אופי כתיבתו: כידוע, חלק גדול מכתביו נכתבו במחברותיו האישיים בצורה 'השראתית', כמעין יומן רוחני, לצד קטעים שנכתבו במטרה לפרסמם ואף מאמרים פובליציסטיים שהתפרסמו בעיתונות ובכתבי עת שונים. ריבוי זה יוצר לעיתים התייחסויות שונות ואף סותרות לנושא מסוים, בהתאם לנסיבות הכתיבה, ויש לשער שאף בשל הלך הרוח בו היה שרוי, במיוחד בכתביה בעלת האופי ההשראתי.² מאידך, אותה תפיסה פילוסופית בדבר אחדות המציאות, מעניקה להגותו של הרב קוק אופי כוללני ורחב, וזאת בגלל העיקרון הנגזר ממנה לפיו ניתן ללמוד ולהקיש ממצייאות אחת על מציאות אחרת, בגלל ההתאמה השוררת בין חלקי המציאות השונים.³ דבר זה מתבטא בקשרים שונים בין סוגיות רבות בהן הוא דן, המעוגנים בתפיסת העולם האחדותית שראה מול עיניו. קשרים אלו מתקיימים במונחי יסוד זהים בהם הוא משתמש בפסקאות שונות, ובמבנים משותפים וסכימות קבועות השוזרות יחדיו השקפות שונות של הרב על האדם, העולם והאלוהות. חשיפתם של 'קודים פנימיים' אלו עוזרת פעמים רבות להבהרת כוונתו של הרב בנושא מסוים, כאשר סוגיות שונות בכתביו שופכות אור זו על זו, מתוך נקודת המוצא הפילוסופית או הקיומית המשותפת להן.

בדברינו ננסה להתמודד עם קושי כפול זה בניתוח נושא ספציפי בהגותו של הרב: לאחר הפרק הראשון, בו יוצג יחסו הכללי של הרב לגוף ולכוחותיו, שני הפרקים שלאחריו יעסקו בשתי 'תתי-תפיסות' שונות זו מזו, בסוגיה דידן, הנמצאות בכתביו.⁴ אמנם קיים בסיס משותף רחב לשתי הגישות, והוא

² קיימת כמובן גם האפשרות הבסיסית שהרב קוק, שכתב במשך שנים רבות במחברותיו, עבר שינוי כלשהו או שינה את עמדתו בנושאים מסוימים עם השנים. כיום, עם פרסום חלק ממחברותיו של הרב ללא עריכה ('שמונה קבצים: מכתב יד קודשו', ירושלים תשנ"ט), בעיה זו ניתנת להתמודדות חלקית על-ידי בחינה כרונולוגית של הפסקאות. הדפסת המחברות אף מאפשרת לעיתים 'הצצה' אל הלך הנפש או הקשר המחשבה של הרב בעת שכתב פסקה מסוימת, תוך העזרות בהקשרה ובפסקאות שנכתבו לפניה או לאחריה. ניסיון לסידור כרונולוגי של תפיסותיו בנושא בו אנו עוסקים לא העלה תובנות בעלות ערך מוסף לדברינו.

³ 'עקרון ההשתוות', וראה: 'הרב קוק: בין ראציונליזם למיסטיקה', עמ' 51. וכן: יונינה דיסון, 'ארבעה מוטיבים באורות הקודש כבסיס לעריכה חדשה', דעת 24, תש"ן, עמ' 41 והלאה.

⁴ כאן ברצוננו להוסיף הסתייגות כללית: בעבודה כגון זו, המנסה להגדיר שיטות שונות בהגותו של הרב קוק, קיים חוסר דיוק מובנה. הרב לא כתב את פסקאותיו מתוך רצון להציג שיטה פילוסופית סדורה בשאלות תיאורטיות, אלא מתוך חוויותיו הרוחניות האישיים ובהשראתן. ספק אם בתודעתו הייתה קיימת תמונת עולם פילוסופית סדורה באשר ליחס לגוף, וכל שכן תמונת עולם כפולה ומורכבת, כפי שנציג להלן. יש לשער שגישתו של הרב

היחס החיובי אל הגוף וכוחותיו, אך הן נבדלות זו מזו במהות חשיבותו של הגוף, וממילא לשתייהן שורשים הגותיים שונים והשלכות מעשיות שונות. הפרק הרביעי יעסוק בניסיון לקשר את הנושא הנידון לסוגיות אחרות בהגותו של הרב, ולבחון את ההשפעות ההדדיות בין הסוגיות. מטיבה של השוואה זו שהיא איננה ממצה, והיא מאפשרת סקירה שטחית בלבד של סוגיות רחבות ועמוקות בהגותו של הרב, תוך התמקדות בזיקה שלהן לנושא בו אנו עוסקים בלבד.

הרב קוק חווה בעצמו את הדברים אותם כתב, ופסקאותיו נוגעות באופן ישיר לעולמו הדתי ולחוויותיו הרוחניות. כשלון נוסף הרובץ לפתחנו בתיאור שיטתו הפילוסופית בנושא מסוים הוא, אפוא, חוסר היכולת להעביר את רוחו של הרב, וממילא החמצת ה'נגיעה הנפשית' בנושא. ננסה בכל זאת לתאר את תפיסת עולמו של הרב בעזרת כלי ניתוח וביקורת, אך נעשה זאת מתוך עיון רב בכתובים עצמם ותוך זיקה מינימלית לספרות המחקר הענפה שנכתבה סביב הגותו.

ולואי שהדברים ימצאו הד בלב הקורא ויעוררוהו להתבוננות פנימית בדברים, ולתנועה ושינוי בעבודתו הדתית, בנפש ובגוף.

הקדמה

אבני בניין

כפי שהקדמנו ואמרנו, דמותו של הרב קוק הינה דמות של מתחים רבים לצד חתירה מתמדת להרמוניה. גם ביחסו לגוף משקף הרב את רוח איחוד הניגודים: מצד אחד הוא עומד בהרחבה על המתח שבין עולם החומר והגוף לעולם הרוח והנשמה, ומצד שני הוא מנסה לתת לשניהם ביטוי הולם בעולמו של האדם, ואף יותר מכך, לרתום אותם יחד לתנועה ועשייה משותפת. כך, בניגוד לגישות רבות ביהדות אשר מתאפיינות ביחס שלילי אל הגוף, בניכור ממנו, בהדגשת שפלותו ובהוצאתו מחוץ ל'מגרש הדתי' של האדם, מבקש הרב קוק להעצים את הגוף וכוחותיו, ולהראות כיצד גם הוא חלק בלתי נפרד מעולם האלוהות, וכיצד על האדם להעזר בו במסגרת עבודתו הדתית.

קוק לנושא הייתה אינטואיטיבית, ומתוך כך פרושה על מנעד של חוויות, רגשות ומחשבות ולא מוגדרת למספר תפיסות ספיציפיות. טענה מורכבת יותר ומניחה את הדעת תהיה, כי שתי הגישות שנציג להלן מסמנות את תחומי המנעד בו התפרסו רוב תחושותיו של הרב קוק בנושא שלנו, וכי חוויותיו הפרטיות נעו במרחב זה.

בטרם ניגש להעמיק ביחסו של הרב קוק אל הגוף ננסה לצייר בקווי מתאר כלליים נקודות מוצא הגותיות שלו לנושא זה: יחסו הכללי לעולם החומר, ושורשיו התיאולוגיים של יחס זה. כאמור, טבעה של תורת הרב שהיא מקיפה ומאגדת נושאים רבים יחד, ועמדתו בנושאים רבים קשורה ומושפעת מדבריו בסוגיות אחרות. אשר על כן, אין ביכולתנו לפרוס ולדון בסוגיות נוספות, תיאולוגיות ופילוסופיות, אשר עומדות בבסיס יחסו של הרב לגוף, ונסתפק בדיון תמציתי בנושאים אלו.

אם כן, לדיון על יחסו של הרב קוק לגוף האדם יש להקדים ולהזכיר את עמדתו מול עולם החול בכלל ומול עולם החומר בפרט. עמדה זו באה לידי ביטוי בצורות שונות בכתבי הרב, כאשר הצד השווה שבהן הוא ההכרה כי גם בעולם החומר והחול נמצאים כוחות חשובים והכרחיים. כפועל יוצא, מבקש הרב להכליל את עולם החומר במסגרת הדתית-רוחנית של האדם, תוך שמירה על איזון מתמיד בין העולמות השונים:

הכל במידה, אם הרוחניות תתגבר בשטפה, ותרצה את הכל לשטוף, והחומר והחיים כלא יהיה נחשב ונשטף, לא תעמוד הרוחניות ההיא בעמדה, לא משאות נפש תשא בחיקה, כי אם הזיות ודמיונות כוזבים...⁵

עמדתו זו של הרב באה לידי ביטוי מעשי יותר בתארו את שאיפת תיקון העולם של היהדות, במסגרת סקירה היסטורית-תיאולוגית אודות ארבע שאיפות דתיות שונות הקיימות בעולם. כנגד שאיפת הבודהיזם המייצג יאוש מעולם החומר והמבקש לבטלו ולחפש לו מקלט בהתעלות מעל המציאות, וכנגד הנצרות, המקדשת את הצד הרוחני במציאות בלבד אך את עולם המעשה והחול היא מותירה מחוץ למסגרת הדתית, מציב הרב את שאיפתה של תורת ישראל "להציל את הכל [...] את הגוף כמו הנשמה, את חיצוניות ההויה כמו פנימיותה, את הרע בעצמו כמו את הטוב..."⁶ ויתרה מזאת, אף להעלות את הצדדים הנמוכים שבמציאות ולבנותם על בסיס הטוב. כלומר, יש לשאוף ולהכניס לתוך המסגרות הדתיות כמה שיותר תחומים, גם אלה הנראים רחוקים מעולם הקודש.

⁵ 'שמונה קבצים', קובץ ד, יח. ההפניות לכתבי הרב יצוינו על-פי מיקומן ב'שמונה קבצים', ובצירוף מקום הדפסתן בספר 'אורות הקודש' (א-ד) בעריכת הרב דוד כהן ('הנזיר'), ירושלים תשמ"ה-תשמ"ד. כמו כן, ההדגשות בכל הפסקאות להלן הן שלי.

⁶ אורות הקודש ב, עמ' תפח-תפט (קובץ ה, מז-מח).

בכדי להתחקות אחר שורשיה של עמדתו בנוגע לעולם החומר, נעמוד על שתי נקודות הקשורות לתפיסת האלוהות והעולם בתורת הרב: האחת היא האימננציה האלוהית בעולם, והשנייה קשורה לעקרון אחדות המציאות. במישור התיאולוגי, הרב אימץ את תפיסת החסידות בדבר האימננציה האלוהית בעולם, תוך שהוא רואה בה שכלול של התפיסה הפנתאיסטית של שפינוזה:

[...] פחות מההשקפה הזאת [ההשקפה הטרוסצנדנטית - ע.ש] מיגעת את האדם ההשקפה המונוטאיסטית הנוטה להסברה השפינוזית, כשהיא מזדככת מסיגיה, המובלטת בחלקים רבים ממנה בהחלק התבוני של החסידות החדשה, שאין שם דבר מבלעדי האלוהות...⁷

הרב קוק חוזר פעמים רבות על תחושות אלו אודות האלוהות בניסוחים מגוונים, שרובם אכן קרובים לתפיסות חסידיות שונות. תפיסתו, כמו התפיסות החסידיות עליהן הוא מתבסס, הן בעיקרן פנאנתאיסטיות, קרי, מתארות את העולם ככלול באל, אך לא מזהות בין השניים: העולם אמנם מתקיים באל, אך לאל יש גם קיום מחוץ לעולם.⁸ אחד מצדדיה המיוחדים של תפיסת האלוהות של הרב מתבטא בשיטתו בדבר 'שלמות והשתלמות': הרב קוק מתאר את האלוהות ככוללת צד שהוא מושלם ולצידו צד 'משתלם', מתפתח, מתוך התפיסה שבהעדר יסוד ההתקדמות, האלוהות לא תהיה שלמה באמת.⁹ היסוד המשתלם באלוהות מגולם, על פי הרב, בעולם

⁷ אורות הקודש ב, עמ' שצט (קובץ א, צה-צז). באורות הקודש שונה הנוסח מ"הסברה שפינוזית" ל"הסברה פנתאיסטית", ככל הנראה על-ידי הרב הנזיר, עורך הספר, שסלד מהגותו של שפינוזה ואף הביע חשש מקירבתו הפילוסופית של הרב קוק לשפינוזה בסוגיות מסוימות. כך, למשל, כתב ביומנו: "...וזו, כשיטת הרב [הרב קוק], שכמה פעמים הביע נטית דעתו לשיטת ספינוצא [שפינוזה], בדבריו, זוהי שיטת הספירות ולא שיטת העצם, וזו האשמת הקבלה, שהאשימוה בזה הנוצרים [...] נראה לי שכאן טעות ראשון, פרוטון פסוידוס, בשיטתו הפילוסופית [...] ובזה יצילנו ההגיון השמעי שלי [של הרב הנזיר]...". מובא בתוך: דב שוורץ, 'עריכה מול יצירה', דעת 24, תש"ן, עמ' 88.

⁸ על תפיסתו הפנאנתאיסטית של הרב קוק כבר עמדו רבים: ראה למשל: שלום רוזנברג, 'מבוא להגותו של הרא"ה' בתוך: 'יובל אורות', בהוצאת ספריית אלינר וקרן אביחי, ירושלים, תשמ"ח. על תפיסה זו בחסידות ראה למשל: רחל אליאור, 'הזיקה שבין קבלה לחסידות: רציפות ותמורה', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ג, ירושלים תשמ"ו, עמ' 107 והלאה.

⁹ במסגרת מצומצמת זו לא ניתן לעמוד על סוגייה זו לעומקה. לעיון נוסף ראה למשל: יוסף בן שלמה, 'בין שלמות והשתלמות בתורת האלוהות של הרב קוק', עיון לג (טבת-ניסן תשמ"ד).

שלנו. מכיוון שהעולם בו אנו חיים כלול באל עצמו, היכולת האנושית להשתנות, להתפתח ולהתקדם, משקפת את הצד המתקדם שבאלוהות עצמה:

[...] ולמטרה זו, שהוספת שלמות גם היא לא תחסר בהויה, צריכה ההויה העולמית להתהוות, ולהיות לפי זה מתחלת מתחתית היותר שפלה [...].
 ושתלך תמיד הלוך ועלה להעליה המוחלטת...¹⁰

לפנינו, אם כן, פנאנטיאיזם מובהק, הגורס כי העולם הוא חלק מהאלוהות, אך יותר מכך, הוא חלק הכרחי ונצרך לאלוהות. תפיסה אימננטית חריפה זו, המוצאת בכל רבדי המציאות האנושית ממשות אלוהית, ורואה דווקא במציאות האנושית הנמוכה חלק חשוב באלוהות, ודאי קשורה אף היא ליחסו של הרב קוק לעולם החומר בכלל ולגוף האדם בפרט, כפי שנראה להלן.

אך יתרה מזאת, יחסו של הרב קוק לעולם החומר קשור גם לתפיסתו המיסטית בדבר האחדות הכוללת של המציאות, אותה הזכרנו במבוא למאמר. על-פי תפיסה זו, החומר והרוח אינם שייכים לשני עולמות שונים, שכן הם שני תחומים העשויים ממקשה אחת, מאוחדת. לא מדובר בשני כוחות נפרדים שיש לאזן ביניהם, אלא שני חלקים של אותו שלם שיש לחזור ולאחדם:

האחדות המגולה של העולם המוסרי, הרוחני, והשכלי, עם העולם החומרי, המעשי הטכני, והחברותי, מתבטאת בעולם על ידי ישראל...¹¹

הרב אינו מקבל את השניות הנראית לעין שבין החומר והרוח, ורואה בהם תחומים מאוחדים (יש אף לתת את הדעת על שלל הנושאים והעיסוקים הקשורים לעולם החול אותם הרב כולל בתפיסתו זו, המבוטאים במונחים 'מעשי', 'טכני' ו'חברותי'). כאמור, את שורשי תפיסה זו ניתן למצוא בפסקאות המבטאות את רעיון אחדות המציאות:

כל הקישורים, העליונים והתחתונים, אחוזים הם ביסוד החיים שלנו בבת אחת, כשם שכח השכל והמוסר היותר עדין, עם פעולת החיים היותר

¹⁰ אורות הקודש ב, עמ' תקלא (קובץ א, תמג). וכן ראה: אורות הקודש ב, עמ' תקכט (קובץ ב, שיח), ופסקאות נוספות שם.

¹¹ אורות הקודש ד, עמ' תקיט (קובץ ג, רסט).

חומרית, פועלים עלינו כאחת. ומצד הכללות אין הבדל בין עניין לעניין, רק כשאנו מפרטים את העניינים לפרטים, אז מבחינים בין גבוה לנמוך...¹²

העובדה שהרוח והחומר פועלים עלינו כאחת, מעוגנת בעובדה שבמישור הגבוה יותר, ה'כללי', אין הבדל בין שני כוחות אלו, שכן הם למעשה גילויים שונים של אותו כח עצמו. השוני ביניהם קיים רק בעולם הפרטים, העולם האנושי, או כלשונו במקום אחר, בהתייחסו לסתירה בין קודש לחול: "[...] הסתירה היא סוביקטיבית. האדם בהשגתו המצומצמת אינו יכול לפשר בין הקודש ובין החול [...] והן אמנם מיושבות ברום עולם...".¹³ האדם אמנם רואה פירוד בין הכוחות, אך בעולם האלוהות בו מקור כל הדברים, שוררת אחדות מוחלטת ונטולת סתירות בין הכוחות השונים.¹⁴

בתפיסתו זו בדבר האחדות שבין חלקי המציאות השונים, צועד הרב צעד נוסף מעבר לתפיסה החסידית המקובלת (המופיעה, כאמור, גם היא בכתביו), ומעצים את האחדות והשילוב בין עולם הרוח לעולם החומר: אין לפנינו שני כוחות שונים המעורים זה בזה, כבתפיסה החסידית, אלא כח אחד בלבד שבעולמנו המצומצם נראות הופעותיו השונות כסותרות זו את זו.

פרק א

על חשיבות הגוף

חטיבה אחת

כנקודת מוצא אונטולוגית, רואה הרב קוק בגוף חלק חשוב, אשר מחובר ומאוגד לשאר כוחות האדם. מלבד היותו בסיס לכוחות הרוחניים שמעליו, אשר שמאפשר להם להתקיים ולהתפתח,¹⁵ ישנה השפעה הדדית בין הגוף לכוחות שמעליו, ויתרה מזאת, הם מקושרים זה בזה ומהווים למעשה חלקים שונים בחטיבה אחת:

כשהנפש היא בריאה, אוצר הרגשת הקדושה הוא שלם תמיד, חי ומלא, ומשפיע מאורו וחומו על הצדדים הנמוכים ממנו, ועל הנעלים עליו. משפיע

¹² קובץ א, קפה.

¹³ אורות הקודש ב, עמ' שיא (קובץ ח, עג).

¹⁴ גם בסוגייה זו לא ניתן להרחיב כאן, וראה: אבינועם רוזנק, 'הרב קוק', הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים תשס"ז, עמ' 54 והלאה.

¹⁵ גישה כזו, לפיה הגוף הינו רק כלי להמצאות הנשמה, ומטרתו הוא לקיימה בלבד, נמצאת בצורה מזערית ביותר בכתבי הרב קוק, וראה: קובץ ח, ב, וייתכן אף: קובץ ה, קסז.

על הגוף וכל אבריו וכוחותיו [...] ועל הארת השכל וכח השינון והלימוד הוא משפיע גם כן [...] עד שתלמוד תורה לשמה, בדבקות מורגשת, הבאה וחוודת עד לעצם דם ובשר, הוא דבר תמידי ומובן מאליו...
 וחטיבה שלמה אז עושה האדם את העולם כולו, על-ידי התאחדותו בעצמו, ומקשר הכל לחי כל עולמים...¹⁶

האדם מאחד את כוחותיו כולם (בפסקה זו: הגוף, הנפש והשכל) עד אשר לימוד התורה השכלי מורגש גם בגוף ממש.¹⁷ לעמדה זו של חשיבות הגוף והצורך באיחודו עם קומת הרוח באדם, קיימת השלכה מעשית בכתבי הרב, המתבטאת בקריאתו התמידית לאיחוד כלל חלקיו של האדם ובכלל זה את גופו:

לגויות בריאות, טהורות ונקיות, הדורות במדתן גם בחיצוניותן, ולנשמות אציליות זכות, אמיצות ומלאות חן, לזה צריכים לשאוף להרבות בעולם [...] כל המחשבות שהן מפריעות את הקשר של המבוקש הכפול הזה, צריכים לדחות. וכל מטרת החיים צריכה להיות להוציא אל הפועל את המבוקש הקדוש הזה...¹⁸

גם בתחום עבודת תיקון האדם מביא הרב לידי ביטוי את החשיבות שהוא מקנה לגוף, כאשר הוא קורא לאדם לתקן גם את גופו ולא רק את כוחותיו הרוחניים. דבריו בנושא זה מפורסמים במיוחד בפרק א של חיבורו 'אורות התשובה', בו מפרט הרב שלוש 'מערכות' של תשובה: תשובה טבעית, תשובה אמונית ותשובה שכלית, כאשר ה'מערכה' הראשונה, הטבעית, מתחלקת לתשובה טבעית-גופנית ולתשובה טבעית-נפשית. בכך, קורא הרב קוק לתשובה אף במישור הפיזי, כנגד "העברות נגד חוקי הטבע" או "החטאים מהרסי הגוף וכוחותיו" כלשונו. כמוכן שהרב מוסיף כי "מקצוע של תשובה זו תלוי הוא, בקשר חזק, ביתר חלקי התשובה הרוחנית".¹⁹

¹⁶ אורות הקודש ד, עמ' תמה (קובץ ו, כ).

¹⁷ ראה פסקה דומה, על איחוד הגוף הנפש והנשמה בעזרת השפעת הנפש 'למעלה ממנה' ו'למטה ממנה': קובץ ו, קעד.

¹⁸ קובץ א, תרעז.

¹⁹ וראה גם למשל: אורות התשובה ה, א: "התשובה היא ההרגשה היותר בריאה של הנפש. נשמה בריאה בגוף בריא מוכרחת היא לבוא לידי האושר הגדול של תשובה, והיא מרגשת בה את העונג הטבעי היותר גדול".

אחת ההשלכות המעשיות לתפיסה זו של תפקיד הגוף במסגרת תיקון האדם היא ההסתייגות מסיגופים ותעניות, ובמקומם דרישה לחיזוק הגוף ולהעצמתו:

ביסוס העולם בכלל, וביסומה של כנסת ישראל בפרט, הוא גורם, שבא הזמן של חיזוק הרצון בעולם, ועמו התור של חיזוק הגוף למטרות נעלות. והוא שקול כנגד סדרי תעניות וסיגופים בדורות הראשונים...²⁰

שתי דרגות בעבודת הדתית

הרב קוק מודע לכך שגישה זו אל הגוף אינה נחלת הכלל, וכי קיימות תפיסות דתיות שאינן רואות חשיבות בגוף האדם. הרב מתייחס לעמדה זו, וטוען כי היא מגלמת דרגה נמוכה יותר בעבודה הדתית, לעומת גישתו השואפת לשילוב הגוף עם שאר מדרגות האדם, ובכך היא הרמונית יותר ובעלת פוטנציאל רוחני גבוה יותר. בפסקה הבאה הרב מחלק בין שלוש דרגות נבואה, או השגה דתית, אשר מדרגות על-פי יחסן לגוף:

ההתעלות של אספקלריא המאירה היא מגלה את האורות העליונים בצורה בהירה כזו, עד שכל הציורים העולמיים שבכל הערכים התחתונים הם מזהירים בכל מילואם, ואינם מתטשטשים כלל. ומזה באה המידה הנפשית, שאין החושים והכוחות הגופניים מתעלפים על ידי הופעת האורה הנבואית העליונה הזאת. ומכל מקום יש הבדל בין אותה האורה ובין מדת 'זיהרא עילאה דאדם הראשון' בזה, שמצד 'אספקלריא המאירה', הגופניות נשארה קצת במעמדה, ומחציתו ולמטה נקרא איש נאמר לגבי משה, ומתוך כך פירש מן האישה. ומצד 'זיהרא עילאה דאדם הראשון' מתעלה כל הגופניות כולה...²¹

דרגת 'אספקלריא המאירה' היא דרגת נבואה שבה הגוף מהווה חלק מהחוויה הנבואית. דרגה זו, על פי הרב קוק, היא דרגת משה רבנו אשר יכול היה

²⁰ אורות הקודש ג, עמ' עח (קובץ א, תשטו). פסקה זו כוללת התייחסות לעוד נושאים חשובים ביחסו של הרב קוק לגוף, כגון הקשר לרצון והתהליכים ההסטוריים הקשורים לחזרה לגופניות, ובהם ניגע בהמשך המאמר.

²¹ שם א, עמ' רעט (קובץ ח, קע). כינויי הדרגות: 'אספקלריא המאירה' ו'זיהרא עילאה דאדם הראשון', יחד עם כינויי שאר המדרגות הנמוכות מהן, מופיעים בפסקה אליה נדרש בהמשך, בה מפרט הרב את שמונה מדרגות האדם (ראה להלן, הערה 26).

להתנבא גם בהקיק, כאשר גופו נוכח בחוויה, ולא רק במצב של שינה או עילפון. עם זאת, אף משה לא הגיע למדרגה הגבוהה ביותר, שכן גופו אמנם עמד בחוויה הנבואית אך הוא לא התעלה בעזרתה. הדרגה הגבוהה ביותר היא דרגת 'זיהרא עילאה דאדם הראשון', שבה לא רק שהגוף אינו נחלש מהחוויה הרוחנית, אלא שהוא אף מתעלה בעזרתה.²² אם כן, הרב מכיר בכך שיש דרגה רוחנית בה הגוף מעכב את החוויה הדתית, וכן דרגה בה הגוף אינו מושפע ממנה או משפיע עליה. אך הדרגה העליונה, לפי דבריו, היא היכולת לשתף גם את הגוף בחוויה הרוחנית ולגרום לו לעבור תהליך של שינוי והתעלות.

זאת ועוד, מדבריו במספר פסקאות בהן הוא דן בדרגות הרוחניות השונות ויחסן לגוף, עולה כי בכדי להגיע לאותה המדרגה בה ניתן לקשר בין הגוף לשאר כוחות הרוח, על האדם פשוט להפנים כי הגוף אכן מקושר בחטיבה אחת לשאר כוחותיו, וממילא הוא יחוש כך. כך למשל "מי שעיניו פקוחות, בא מכל הרגשת בשר למעלה למעלה, עד אור החיים של אור העולמים..."²³. כלומר, בכדי להרגיש את הקישור בין הגוף לשאר המדרגות, על האדם 'לפקוח את עיניו' – קרי: להבין ולהאמין בקישור זה. ביטוי דומה לכך נמצא בדבריו על כך ש"ההופעה הרוחנית התדירה, תולדתה של ההסתכלות הצלולה, היא מעלה את הטבע הגופני למקורו, והרי הוא מתעדן ומתקדש [...] עצם הטבע הגופני עולה בעת ההסתכלות למעלה רוממה מכפי מה שהוא בעת הטמטום השכלי..."²⁴. כלומר, ההסתכלות הצלולה היא זו שמביאה לאפשרות להעלות את הגוף למדרגה רוחנית גבוהה. הדברים מנוסחים בצורה מעט אחרת בפסקה הבאה:

[...] וכשם שעצם ההפרעה שהגופניות מפריעה את הנפשיות איננה באה מצד חיזוק הגוף בעצם, כי להפך, הגוף צריך ומוכרח להיות בריא ושלם לצורך ההזרחה הנפשית, אלא עיקר הדבר תלוי בהקישור הרעיוני אשר עם הגופניות, כן לא יזיק לרוחניות עצם הידיעות המעשיות של העולם והחיים...²⁵

²² וראה ניסוח הדברים בצורה דומה, אך בהדגשה כללית יותר: אורות הקודש ב, עמ' תצג (קובץ ג, סג; סו).

²³ אורות הקודש א, עמ' רפ (קובץ ו, קמו).

²⁴ שם ג, עמ' קב (קובץ א, תקנז).

²⁵ שם א, עמ' סה (קובץ ו, קיד).

ההשוואה בין הגוף והרוח להשכלה הטבעית וההשכלה רוחנית חוזרת על עצמה מספר פעמים, ועוד ניגע בה בהמשך המאמר, אך לעניינינו חשובה הקביעה כי "הקישור הרעיוני אשר עם הגופניות" הוא נקודת המפתח להתעלות הגוף והשלמת ה'הזרחה הנפשית'. הבנת והפנמת הרעיון בדבר מעלתו של הגוף וקשריו לשאר כוחות האדם, היא עיקר העבודה בדרך ליישומו בפועל. הרב קוק דורש מהאדם עבודה עיונית הכוללת לימוד התפיסה לפיה הגוף הינו בעל עוצמות וכוחות, והפנמת הקישור הפנימי העמוק שבינו לבין שאר כוחותיו הרוחניים של האדם. לימוד עיוני זה וודאי קשור להכרה והתבוננות בתפיסות אותן העלנו בהקדמה למאמר, בדבר אחדותה השורשית של המציאות ובדבר האלוהות האימננטית בעולם. בבואנו לבחון את מהות ומקור חשיבות זו של הגוף על פי הרב קוק ואת השפעותיה המעשיות על עולמו של האדם, אנו מוצאים שתי תפיסות שונות בכתביו. משותפת להן, כאמור, ההכרה בחשיבות הגוף וכוחותיו וממילא אף השאיפה לתקנם, אך הן נבדלות זו מזו באופי החשיבות אשר מוקנית לגוף, ובתיאור יחסי הגוף לכוחותיו הרוחניים של האדם. בשני הפרקים הבאים נתאר את שתי התפיסות ואת השלכותיהן המעשיות על עבודתו הדתית של האדם, וננסה אף לעמוד על שורשיהן ההגותיים.

פרק ב

עוצמות הרוח תחילה

בכתבי הרב קוק קיימות מספר פסקאות בהן עולה כי חשיבות הגוף נובעת מ'ניצוצות' הקיימים בו, שמקורם הוא מדרגות הרוח שמעל הגוף. בפסקאות אלו בולטת העובדה שבגוף אין כח עצמאי, ומה שמגדיר את חשיבותו הוא אותו חלק 'נשמתי', או רוחני שבו:

ישנם בתוך הרגשת הבשר ניצוצי דמיון, ובתוך הדמיון ניצוצי שכל, בתוך השכל ניצוצי רוח הקודש, בתוך רוח הקודש ניצוצי נבואה, בתוך הנבואה ניצוצי 'אספקלריא מאירה', בתוך 'אספקלריא מאירה' ניצוצי 'זיהרא עלאה דאדם הראשון', בתוך 'זיהרא עלאה דאדם הראשון' ניצוצי אור החיים של אחר התיקון השלם של כל העולמים [...] ומי שעניו פקוחות, בא מכל הרגשת בשר למעלה למעלה, עד אור החיים של אור העולמים...²⁶

²⁶ שם א, עמ' רפ (קובץ ו, קמו).

כלומר, קיים קישור ישיר בין הגוף למדרגות הרוחניות, הגבוהות יותר באדם, אך הוא נובע מהימצאות 'ניצוצות' של אותן מדרגות גבוהות בתוך הגוף. תפיסה זו משתקפת גם בדברי הרב קוק כי "הטבע הגופני הוא כולו תמצית של הטבע המעשי, שהוא תמצית מהטבע הרוחני שלמעלה ממנו..."²⁷, וכן בפסקה הבאה:

הנשמה החופשית ודאי שרק היא מגלמת את הגויה. רק נקודתה היותר תחתיתית, ועם זה היותר תמציתית מתוכיותה, היא הפועלת בתור פגישה וחדירה פנימית את המבנה הגופני. זה החלק הנמסר להאדריכליות הגופנית הוא נחשך מאורו החפשי, הרחב והמגוון ברב עושרו, והוא הולך ומתעלה בעילוי הגידול [...] הולך ומתאחד עם מקורו הרחב, עם אוצר החיים של הנשמה המופשטת.²⁸

כלומר, הכח הגופני הבסיסי נתפס לא כבעל תרומה מיוחדת למדרגות שמעליו, אלא כבסיס להן במובן מצומצם, אשר חשיבותו היא בכך מכיל מעט אור מהמדרגות שמעליו.

נראה, כי גישה זו לגוף כמכיל בתוכו גם כוחות גבוהים ורוחניים ממנו, הינה שיקוף של התפיסה האימננטית של הרב קוק,²⁹ לפיה הכוחות האלוהיים שורים בכל מדרגות העולם והאדם, והמצאותם גם ברמות הקיום הנמוכות היא הכרחית ומובנית באלוהות. הנוכחות האלוהית בעולם החומר כוללת אף נוכחות כזו בגוף האדם, אשר מתבטאת ב'אור הנשמתי' שמצוי בו. על פי תפיסה זו, לגוף ולכוחותיו אין תרומה עצמאית לקומת האדם, ותפקידו הוא פסיבי בלבד. כך, ממשיל הרב באחת מפסקאותיו את יחסי הנשמה לגוף כציפור הקשורה בחוט משי דק, אשר לא מעכב את מעופה, אלא רק כאשר היא מגביהה עוף אזי הוא מהווה לה תזכורת שלא להינתק מגופה וחושיה.

²⁷ שם ג, עמ' קב (קובץ א, תקנז).

²⁸ שם ב, עמ' שנ (קובץ ג, נד). פסקה נוספת שככל הנראה משקפת יחס זה נמצאת בקובץ ח, פה: "ההשקפה הטבעית היא ההשקפה היותר עמוקה ויותר אמיתית בעולמינו [...] ויסוד זה ערוך הוא במערכה טבעית, חוליות של שרשרת גדולה, ארוכה ומסודרת, שכל אחת נאחזת בחברתה [...] גם הניסים הם טבעיים [...] אורו של משיח גם הוא מוטבע הוא, קשור בשלשלת הגדולה של העולם, של התולדה הישראלית והאנושית [...] אין העולם קרוע ומרוסק, עומד הוא בניין איתן, ושמים ושמי שמים יחד עם תחתיות ארץ עושים הם חטיבה אחת...". הפסקה נדפסה גם באורות הקודש א, עמ' קמג, אך בשינויים רבים ומשמעותיים, אשר נראה כי נעשו על מנת למתן את רוח הדברים הנועזת.

²⁹ ראה לעיל ליד הערה 7 והלאה.

הגוף, במשל זה, הינו צורך בסיסי לנשמה, אך אין לו מעצמו כלום, והוא כלי שרת שלה בלבד.³⁰

כפי שהראנו לעיל, לתפיסתו של הרב קוק את הגוף ישנן השלכות מעשיות כגון הקריאה לאיחוד כל כוחות האדם יחד וכן בשאיפה לתיקון הגוף. בהתאם לתפיסה לפיה חשיבותו של הגוף היא בניצוצות הרוחניים שבו, ותיקונו קשור לחזרת חלקיו ה'נשמתיים' של הגוף אל מקורם, תיקונו של האדם יתמקד בתהליך רוחני ובניסיון להעצים את הצדדים הרוחניים שבאדם, כאשר תיקונו של הגוף יתרחש ממילא. אכן, במספר פסקאות מוצגת תמונה לפיה הגוף מתקן בעקבות עליו הקומה הרוחנית שבאדם:

וכל מה שהאדם מתקדש יותר [...] הנשמה יותר מתגלה עליו, ואורה שופע בכל קרביו [...] הגויה, וכל נטיותיה, הולכת היא ומתקדשת, נוטה היא אל היסוד הנשמתי. חושיה מתחדדים, ועם זה מתעלים, מתקדשים, ומתעדנים. הריח, ההקשבה, הראיה, הכל מתעלה, הכל מתבהר. הנשמה שואבת אורה ממקורי מרומיה, ומהאור המקורי הזה היא משפעת אל הנפש החיה, אל כוחות הגוף הרוחניים והגשמיים...³¹

כאמור, הרב קוק מייחס חשיבות לכוחות הגוף ולהעצמתם, אך מגמת התיקון ברורה: על האדם לתקן את כוחותיו הרוחניים, וכך אף להעלות את גופו ממילא. יחס זה לגוף מופיע במספר פסקאות,³² ונראה כי זהו תיאור של תהליכים שחווה הרב מתוך תפיסה זו לפיה חשיבות הגוף מתבטאת בחלקים הרוחניים אותם הוא מכיל.

גישה זו, שניסינו לטעון כי היא מעוגנת בתפיסה הפנאנטיסטית החסידית, אכן מתאימה לגישות רווחות בעולם החסידי באשר לעולם החומר ולגוף. בין השאר, חידשה החסידות את רעיון ה'עבודה בגשמיות' ואת האפשרות לעבוד את האל גם באמצעות עולם החומר. וכך מנסח זאת פרופ' עמנואל אטקס באשר לרבי ישראל בעל שם טוב, מייסד תנועת החסידות:

יחסו של הבעש"ט כלפי הפרישות והסיגוף משקף עמדה נפשית חדשה ביחס למימד החומרי בחיי האדם [...] עמדה נפשית חדשה זו מתאפיינת בהרגשה

³⁰ אורות הקודש א, עמ' קפג (קובץ ב, כט).

³¹ שם, עמ' קפג (קובץ ב, כט).

³² ראה למשל דוגמאות נוספות אך קיצוניות פחות: קובץ ה, רט: "על ידי שאיפת הטוהר של הנשמה במעלתה העליונה, חוזרת הטהרה גם על הגוף וכל איבריו...". וכן: אורות הקודש ג, עמ' קלז (קובץ ו, קצז-קצח); אורות הקודש ג, עמ' קא (קובץ ה, ד); ועוד.

של נינוחות ביחס לחומר [...] המגע עם החומר אינו גורם בהכרח לנפילה רוחנית. אדרבה, ניתן להעלות את החוויה החומרית ולקדש אותה...³³

אך עם זאת, רובם המכריע של ההוגים החסידיים אינם רואים בחומר ובגוף מרכיבים חשובים כשלעצמם, שכן הם עוסקים בחיפוש אחר האלוהות ה'מסתתרת' בתוכם במטרה לתקנה ו'להעלות את ניצוצותיה'³⁴ שהתפזרו בעולם החומר. קשה יהיה למצוא בכתבים חסידיים טענה לפיה בעולם החומר כשלעצמו ישנם כוחות ייחודיים שאותם יש לנצל.³⁵ ובניסוחו של אטקס:

עם זאת, ברור שהבעש"ט לא ייחס לעינוגי הגוף ערך עצמי. כל מעלתם נתפסה בהיותם אמצעי להתעלות הנשמה...³⁶

לעומת כל זאת, בכתבי הרב מופיעה גם דרך שונה ומרחיקת לכת להבנת היחסים בין הגוף לשאר כוחות האדם, אשר נראה כי יסודותיה שונים מאלו אשר הצגנו כאן, ויש לה אף השלכות מכריעות על מהות ודרך תיקון האדם.

פרק ג

עוצמות הגוף תחילה

פרד"ס אנושי

כאשר בוחנים את כלל פסקאותיו של הרב קוק אשר מתייחסות לגוף ולמקומו בעולם הדתי, נראה כי הגישה שהוצגה בפרק הקודם תופסת מקום מינורי יותר בכתביו. בפסקאות רבות קיים תיאור חריף יותר של מרכזיות הגוף וחשיבותו לעבודת תיקון האדם ולעבודתו הדתית: חשיבותו אינה

³³ ע. אטקס, 'הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה', ציון סא, תשנ"ו, עמ' 445.

³⁴ על הקשר בין מוטיב 'העלאת הניצוצות' ליחס לחומר ולגוף ראה: י. ברנדס, 'אורות האדם', אקדמות, בית מורשה, ירושלים, גליון י, כסלו תשס"א, עמ' 168.

³⁵ דוגמא מובהקת לכך היא, למשל, העיסוק בארוס ובמיניות, אשר הספרות החסידית גדושה בו. לרוב מטרת העיסוק במיניות תהיה לצורך המשלטה ליחסים שבין האדם לאלוהיו ותיקונה 'לצורך גבוה'. נדירות עד מאוד, אם בכלל, יהיו הפעמים בהן תעסוק הספרות החסידית במיניות כשלעצמה, בין איש לאשתו, ולא כאלגוריה או מתוך מוטיבציה 'לתקנה'. כך, אמנם הספרות החסידית מלאה בתחושות חריפות של אהבה ותשוקה, אך מעטים הם ההוגים החסידיים שעסקו ביחסי האהבה בין איש לאשתו, או בדרך הרצויה לניהול מערכת זוגית. על כך העירני מורי זאביק קיציס.

³⁶ אטקס שם (הערה 33).

מצטיירת בפסקאות אלו בנוכחות הרוחנית או האלוהית שבו, אלא בכוחות שנמצאים בו **כשלעצמו**. אמנם, הגוף משמש כבסיס לכוחות הנפש והנשמה, אך הוא בסיס הכרחי וחשוב שלא ניתן לדלג עליו, והינו בעל תרומה ייחודית להווית האדם:

יסודות התורה הם הפשט והסוד. הדרוש והרמז הם אמצעיים לקשר ולשלב את הרום עם התחתית [...] גופו של אדם, שהוא כל כך חמרי ושפל, מתאים הוא עם תורת הפשט בתורה ובעולם. ונשמתו, שהיא כל כך אצילית, רוחנית, שואפת לגדולות מופלאות, היא מסוד אלוה עלי אוהלו [...] **כאשר הפשט שואף ליסודו העליון, אור הרז, מתרחבים הזרועות שלו בתכונת הדרוש והרמז, והם עולים למעלה ראש בנשיאת כפיים...**³⁷

על אף הפער המשמעותי בין הגוף לנשמה, הם מהווים שני חלקים הכרחיים של אותו שלם. כפי שהתורה מורכבת מחלקים שונים: פשט, רמז, דרש וסוד, וכפי שמישור הפשט הינו יסוד הכרחי וחיוני העומד בפני עצמו על אף קטנותו למול רובד הסוד, כך גם הגוף הינו חיוני ובעל חשיבות בפני עצמו על אף הפער בינו לבין הנשמה. הדברים אף מתחדדים אף בפסקה הבאה:

[...] כשרוח החיה שואפת לתפקידים רוחניים עליונים, זהו אות שכבר נתעדן הבשר בעצמו, עד שהוא ממולא בכל טוב וקודש, שהם צבורים ומונחים בקרבו כאוצר בלוס, מכוסה ומוצנע. וכל אשר יאמץ הבשר, וכל אשר יתחזק ויתאדר יגדל ויחסן גופם של צדיקים [...] ככה ישאב הרוח העליון, ההולך ומופיע עליהם את אור קודשו משמי מעלה, רב חיל, אוצר של דעה, אוצר של תבונה, שארוז ואגוד בבשר, העשיר בתוכן הרבה יותר מכל חכמה רוחנית אשר יעלה על לב אדם לנסחה...³⁸

הגוף הינו בעל חשיבות לצדיקים בשל העוצמות הגנוזות בו, אשר לא ניתן להשיגם בדרך אחרת מלבד העצמת הגוף וכוחותיו. נראה כי בבסיס עמדה זו עומדת ההנחה בדבר אחדות המציאות בשורשה, לפיה לא קיימת כלל שניות כלל בין חומר לרוח, וממילא תיאור של נוכחות רוחנית בתוך עולם החומר אינו רלוונטי, שכן הכל הוא למעשה אחד. מקור הגוף והנשמה אחד הוא, ולכל אחד מהם ייחודיות ותפקיד משלו.

³⁷ קובץ א, תתעא-תתעב.

³⁸ קובץ ג, שב.

'כך הוא הסדר'

כבר הזכרנו, כי לתפיסתו של הרב קוק את חשיבות הגוף ישנה השלכה מעשית בשאלת תיקון האדם, ולעיל ראינו, כיצד מתאר הרב כי בעזרת תיקון המדרגות הרוחניות באדם או בעקבות 'התגלות הנשמה', אף הגוף מתעלה ומתקן, שכן החלקים הרוחניים שבו באים לתיקונם. עם זאת, על פי תפיסה זו, הרווחת יותר בכתבי הרב, לפיה לגוף חשיבות בפני עצמו, אף סדר הדברים מתהפך, ועל האדם תחילה לתקן את כוחותיו הגופניים, ורק לאחר מכן להעפיל למדרגות רוחניות:

כך הוא הסדר. צריך לטהר ולאמץ את הגוף וכוחותיו כולם, אחר כך בא כח הדמיון וכל סעיפיו, שצריך גם כן להיות חזק ומזוכך, ואחר כך בא הרגש וכל ענפיו, ועל גביהם יבא השכל הברור, והסתעפויותיו כולן, ואור ההקשבה העליונה, שבאה מהתנוצצות רוח קודש עליון, הוא בא על גביהם...³⁹

הרב מציב את העצמת כוחותיו של הגוף וההתמקדות בתיקונו ועילוי **כתנאי מקדים** לעלייתו ותיקון שאר חלקי האדם: הנפש, הדמיון, השכל, הנשמה וכו'. כך גם בקטע הפותח מ'אורות התשובה' אותו הזכרנו לעיל, הדורש מהאדם **להתחיל** את תשובתו מ'התשובה הטבעית-גופנית', או כפי שהוא כותב במקום אחר: "החטאים שחסרון סידור גופני גורם אותם, הם הנדרשים להיות מתתקנים **תחילה**..."⁴⁰

יתרה מזאת, הרב קוק טוען כי נסיון להפוך את הסדר, ולהעפיל במעלות רוחניות ללא ביסוס גופני תחילה, לא יצלח, ואך יביא למצוקה רוחנית גדולה יותר: "ואם [...] יחשוב למלאות את החסרון הרוחני שלו על ידי הוספה רוחנית, והרי הוא אז כמוסיף **תבן על המדורה**..."⁴¹, וכך גם בפסקה פיוטית זו:

הארציות, וכל ההשגות שמבוססות על החושים [...] הם נותנים את החומר, שממנו יוצא אחר כך אל הפועל אותו העז הרוחני, שאנו מתחברים עמו במערכות העליונות...

³⁹ אורות הקודש א, עמ' רמח (קובץ א, רח; רט). וראה עוד: קובץ א, תקכט: "[...] אנו למדים עד כמה צריך כח המדמה טיפול. וכל אלה בסיסים הם לטהרת השכל, **שהוא בונה את מעלותיו על הגויה הטהורה** וכוחות החיים שבה..."

⁴⁰ קובץ ו, ח.

⁴¹ קובץ ג, רעז.

ואם אנו עולים יותר ממקום העמדה הראויה להקשבתנו, הרינו משתמטים מהבסיס הארצי [...] והננו מועפים ונחלשים, והעז הרוחני, בהירותו וברירותו, דיוק רצונו נעזב ממנו. **אומללים אנו שרויים אז בים הרוחניות הגדול, הסוער עלינו בהמון גליו, והאניה שישבנו עליה שברה וירדה תהומות בסערת המשברים...**⁴²

קרי, האדם אינו יכול למלא את חסרונו הבסיסי, הגופני, על-ידי הוספת רוח, והדבר רק יגרום להעמקת חסרונו הרוחני. בנוסף, העפלה רוחנית שכזו, ללא ביסוס גופני, עלולה להביא אף לפגיעה גדולה יותר בכוחות הגופניים, הבסיסיים, שננטשו על-ידי האדם בחיפוש אחר מעלות רוחניות.⁴³ סכנה גדולה קיימת בקלקול זה של כוחות הגוף, אשר עלולים, בעקבותיו, לנסות 'למרוד' ברוחניות, ולפרוץ את גבולות המותר:

הקודש צריך שיבנה על יסוד החול [...] **וכל מה שיהיה החומר יותר איתן, תהיה הצורה יותר חשובה.** לפעמים יש שהקודש מתעמר בהחול, עד שמדלדל את החומר. **ואז נמשכת תקופה שהחומר תובע את דקיון שלו,** ומארי דחובה דחיק, ובנשך ובמרבית נוטל החול את חובו מהקודש. והחוצפה מתגברת...⁴⁴

נראה כי הלך מחשבה זה הוא שהביא את הרב קוק לזיהוי מגמות החילון שבדורו עם 'מרידת' כוחות הגוף ועם השאיפה לחזור אליהם, לאחר נטישתם במשך שנות דור על-ידי העולם הדתי. על סוגייה זו נעמוד בהמשך דברינו.⁴⁵

⁴² אורות הקודש ג, עמ' קג (קובץ ה, קג). הדבר מצוי בניסוחים שונים בפסקאות רבות, ראה למשל: קובץ ח, ב: "כשמוצא את עצמו האדם לואה במובן הרוחני, עד שאין כינורו האצילי מנגן בקרבו כראוי לו [...] אז צריך הוא לברר לעצמו מה התוכן של הלאות הזאת [...] לפעמים הסיבה היסודית היא גופנית לגמרי, כלומר חולשת הבשר מהכיל את היגיעה הרוחנית. אז כל מה שיתעצם יותר לחדור במעמקים הרוחניים, יגרום לעצמו כהות ההופעה ונביכת הרעיונות...". וראה גם קובץ ה, קסז; קובץ ה, רעד; ועוד.

⁴³ ראה למשל: קובץ ב, לב (נדפס גם ב'ערפילי טוהר', ירושלים תשמ"ג, עמ' טז): "לפעמים על ידי מה שמתאמצים להיות מדובק ברוחניות עליונה, מתרוממים כל כוחות החיים הרוחניים למעלה, בעולם המחשבה העליונה, והגוף נעזב מן הנשמה, ועל ידי זה מידות רעות שולטות בו. ואחר כך, כשהסתכלות נגמרת, וכח החיים חוזר לרגילות שלו, מוצאת הנשמה את הגוף שבור בקלקולי תכונותיו, ומתחילה מלחמה פנימית גדולה ומסוכנת מאוד". וכן: אורות הקודש ג, עמ' שנד (קובץ ח, קמה. ונדפס גם באורות הקודש א, עמ' צ): "[...] ומתוך כך החולשה הגופנית עלולה היא לבוא אחרי השתקעות גדולה בהופעות העליונות...".

⁴⁴ אורות הקודש א, עמ' קמה (קובץ ח, צ).

⁴⁵ ראה להלן ליד הערה 70, והלאה.

אם כן, בפסקאות הרבות המתארות את סדר התיקון כמתחיל בגוף, בולטת התחושה לפיה הגוף הינו הבסיס במדרגות כוחות האדם, וקיימים בו כוחות מיוחדים משל עצמו ותרומה עצמאית לשאר מדרגות האדם. כאמור, נראה כי גישה זו מתבססת על רעיון אחדות המציאות בשורשה, המניחה כי הסתירות בין כוחות שונים בעולם היא למראית עין בלבד, בעוד ברובד העמוק שוררת הרמוניה מלאה בין כלל הכוחות.⁴⁶

ביסוס כוחות הגוף כשלב מקדים לעלייה רוחנית מצוי בניסוחים שונים בכתבי הרב, שלעיתים הם תמציתיים ביותר, כגון: "לפעמים אין ממלאים חסרון רוחני בשום עבודה ושום תשובה, כי אם בהגברת כח הגוף",⁴⁷ או: "[...] ולפעמים יש שבמקום של רפואה רוחנית שהוא דורש, צריך הוא רק רפואה גופנית...".⁴⁸ מפסקאות אלו נראה כי הוא מתכוון למונח 'גופניות' במשמעותו הבסיסית, קרי, לגוף האדם ממש. אך כפי שהערנו במבוא למאמר, מטבע אופיה של הגותו שהיא רחבה ומורכבת, וקיימים בה קשרים פנימיים רבים. כך, לעיתים מונח פשוט בכתביו עשוי לשמש כסמל, ולהכיל בתוכו מימדים נוספים, תוך הרחבת הנושא הנדון לכיוונים נוספים, והקשה סמלית או מהותית מרעיונות שונים בהגותו על רעיונות אחרים. על הרחבת המושג 'גופניות' על-פי התפיסה אותה הצגנו, המקדימה את עילוי הגוף

⁴⁶ עם זאת, נראה כי במספר פסקאות מעצב הרב קוק יחס המורכב משתי התפיסות השונות ביחס אל הגוף אותן הצגנו, תוך שהוא משתמש בפתרון החוזר פעמים רבות בהגותו כאשר בפניו שני רעיונות סותרים בהם הוא מצדד: הוא מנסה להכיל את שניהם כאחד. כך, הוא מתאר תנועה כפולה, של הגוף וכוחותיו כלפי הרוח או הנשמה, ושל הנשמה כלפי הגוף, וקושר תנועה כפולה זו אל היצירה האנושית: "כל יצירה אופית באה תמיד משני המקורות בבת אחת: ממקור הרום האצילי שבשורש הנשמה [...] וממקור התכונה החומרית במאפלי הרגשותיה. אלה התהומות קוראים זה אל זה באין הפסק. ועל ידי פגישת קויהם, אור החיים, אור היש, אור החכמה [...] יוצא ומבריק..." (קובץ ח, רנב).

כלומר, קיימת תנועה של כוחות הגוף למעלה, ובמקביל תנועה של כוחות עליונים היורדים מטה במעין שילוב בין שתי התפיסות שהצגנו: הגוף מתעלה על-ידי הרוח, והרוח מתעלה על ידי חיזוק הגוף, והפגישה בין כוחות אלו היא המקור ליצירה. בפסקה נוספת קושר הרב את התנועה הכפולה הזו ואת היצירה שנוצרת בעקבותיה למושגים רצון והכרה (אורות הקודש א, עמ' קצג - קובץ ג, כה), וטוען, כי הן במדרגות הגבוהות באדם והן בחלקיו הנמוכים, קיימת חטיבה של רצון והכרה (או בלשונו שם 'רצון ושכל') מאוחדים, המסמלים לדעתו את ההרמוניה המושלמת ואת המצב האידיאלי. הרב מציג כאן פרדוקס, לפיו במקום הכי נמוך ובמקום הכי גבוה נמצאים אותם כוחות, שנעים זה לעבר זה. רק תנועה משותפת זו, שדורשת הפנמה כי במקומות הנמוכים באדם קיימות גם המדרגות הגבוהות ביותר, היא שמאפשרת יצירה חדשה. מכל מקום, מפאת קוצר היריעה אין אפשרות להרחיב על נושא זה

במסגרת מצומצמת זו.

⁴⁷ קובץ א, מה.

⁴⁸ קובץ ד, קג.

לעילוי הרוח, ונסיון להבינו גם בהקשרים אחרים בכתבי הרב קוק, ננסה לעמוד להלן.

פרק ד

הרחבת היריעה

מדעי החומר והחול

כאמור, אכן ישנן פסקאות רבות בהן המונח 'גוף' אכן משמש בהוראתו הפשוטה, בכוונה לגוף האדם ממש. כך גם למשל ביחס לאפשרות שלאכילה תהיה משמעות רוחנית עמוקה: "ישנם צדיקים גדולים כאלה, שאכילתם היא כולה אידיאלית, אצילית, כהקרבת קורבנות ממש..."⁴⁹ ובמקומות רבים נוספים.⁵⁰ אך לפעמים נראה כי גם בהשתמשו במונחים הגופניים מכוון הרב קוק למישורים רחבים יותר, כמו בפסקה שציטטנו לעיל, בה קיימת תחושה כי הרב מרחיב את דיבורו מעבר למישור הפיזי הרגיל:

[...] וכל אשר יאמץ הבשר, וכל אשר יתחזק ויתאדר, יגדל ויחסן גופם של צדיקים קדושי לב וטהורי נשמה, ככה ישאב הרוח העליון, ההולך ומופיע עליהם את אור קדשו משמי מעלה, רב חיל אוצר של דעה, אוצר של תבונה, שארוז ואגוד בבשר, העשיר בתוכן הרבה יותר מעל חכמה רוחנית אשר יעלה על לב אדם לנסחה...⁵¹

פסקאות רבות מכילות הן ביטויים פיזיים מובהקים והן ביטויים הרומזים למישורים רחבים יותר, אלו לצד אלו:

[...] והליאות הרוחנית, וכל מעקשיה הנגררים עמה, לא תעבור כי אם על-ידי מנוחה גופנית הגונה, הגוררת אחריה תוספת כח גופני, שרק אחרי ההוספה ההגונה הגופנית יחל כח הרוחני להתנוצץ במלוא אורו. ועשר ידות ימצא במעמקי הגוף והבשר החי, אור וחיים, מוסר וקדושה, מצומדים עם גבורה, ענווה ושמחה...⁵²

⁴⁹ קובץ ד, נו.

⁵⁰ ראה למשל: קובץ ח, ב: "לפעמים הסיבה היסודית היא גופנית לגמרי, כלומר חולשת הבשר מהכיל את היגיעה הרוחנית [...] ואין דרך לבוא לכלל תיקון כי אם על ידי השקטת רוח, מנוחה, וסידור הגייני במעמד החיים"; ועוד.

⁵¹ קובץ ג, שב.

⁵² שם, רעז.

ברצוננו לטעון, כי לעיתים כאשר הוא משתמש במונח 'גופניות', רומז הרב קוק לשדה שלם של מונחים ומושגים נוספים הקשורים בראייתו לעולם הגוף, וכי תפיסתו בדבר מקומו של הגוף בעבודת ה' משפיעה ומושפעת מתפיסתיו בסוגיות נוספות המקבילות לעיסוק בגוף וכוחותיו. כך, למשל, נראה כי הוא מרחיב את העיסוק בגופניות לעיסוק **עיוני ומדעי** בגוף, והוא מכיל גם עליו את תפיסתו בדבר הצורך להתחיל ממנו את תיקון האדם:

[...] באין בסיס של השקפה חמרית גדולה ועשירה, ההשקפה האצילית מתטטטשת. כל החוצפה והכפירה באה לעולם לתבוע את עלבון החומר מבעלי הצורה המפריזים, העושים עוול להחומר בבטלם וברדפם אותו, **בין בצידו המעשי בין בצידו העיוני**. וכל המטפלים בחומר ביושר ובצדק, בין הנותנים חלק הגון לגוף ולתביעותיו, לחברה ולתביעותיה וצרכיה הארציים, **בין המייחדים זמן להסתכלות מדעית בכל ערכי החומר, בארץ בשמים וכל אשר במ** [...] הם מביאים את ברכת האושר והשלום בעולם...⁵³

הרב קוק חוזר על טענתו בדבר ביסוס הקומה החומרית לפני ההעפלה הרוחנית, וכשהוא טוען כנגד עלבון החומר, הוא כורך יחד את העיסוק הממשי בגוף יחד עם העיסוק במדעי החומר ("צידו העיוני") ובמדעי הטבע ("הסתכלות מדעית בכל ערכי החומר"), ואף מישורים חברתיים שונים (ייתכן שאף מדעי החברה). מכאן, נראה כי בחלק מן הפסקאות בהן הוא מתייחס לגופניות, הוא למעשה מתייחס לכל שדה התחומים שלעיל. אכן, השוואה מפורשת בין העיסוק בגוף לעיסוק במדעי חול מצוייה מספר פעמים בכתביו:

כשם שהגופניות בהשפעתה סותרת את ההרחבה הרוחנית [...] כך ישנם צדיקים, שמעלימים עין מכל השכלה נגלית כדי שתהיה דעתם פנויה וצלולה להשכלות הרוחניות העליונות...

וכשם שהמעלה העליונה ביותר היא לבוא למידת השלום, **שלא תפריע הגופניות כלל את הזוהר הנפשי**, ואדרבא, בכל אשר יוסיף הגוף אומץ, יאדיר הכח הרוחני [...] **כן לא יזיק לרוחניות עצם הידיעות המעשיות של העולם והחיים**, וכל ארחות השימוש שבהם, גם בראשית המדרגה...⁵⁴

⁵³ קובץ א, תקצ.

⁵⁴ אורות הקודש א, עמ' סה (קובץ ו, קיד). הרעיון חוזר על עצמו גם בפסקה שנדפסה לאחריה באורות הקודש: "כשם שאין השכל הטבעי יכול למלא את מידת הכח הגופני, כי אם האדם צריך להתאמץ שיהיה מלא כח חיים ואומץ גופני, כדי שיוכל השכל לחול עליו בכל

הרב קוק יוצר זהות בין יחס מדעי החול למדעי הקודש לבין יחס הגוף אל הרוח, תוך שימוש באותו מודל יחס בשתי הסוגיות, ומציג את תפיסתו בדבר העצמת כוחות הגוף בכדי להעצים את כוחות הנשמה, ואת חיזוק ההשכלה הטבעית בכדי להרחיב את זו הרוחנית. כמו כן, אף הקישור בין גופניות, לעיסוק בצרכים חברתיים שונים, אשר רק נרמז בפסקה שצוטטה לעיל, מפותח בפירוט בפסקאות אחרות, למשל:

[...] העלייה הגופנית כולה, הטהרה והקדושה הגופנית [...] מכוונת היא עם העלייה העולמית כולה, עם התאגדות הכל באגודה. המחשבה המתחברת בזה החינוך, העושה את פעולתו בכללות האדם בפעולות קבועות, במסורת ושמירה חוקית, מכוונת היא בישראל ליסוד העלייה הכללית בקיבוץ האדם, תפקידי החברה, הממלכה, כל תכסיסה. כשהגוף וכוחותיו עולים, עולה ההתארגנות החברתית, והממלכה נמשכת מן הקודש העליון...⁵⁵

אם כן, הרב מקביל בין העצמת כוחות הגוף במישור האישי לבין התעלות ענייני החברה והמדינה במישור הציבורי. לא ברור באיזו מידה הוא מזהה בין העיסוק בגוף ממש לעיסוק עיוני בגוף, במדעי החול ובמדעי החברה, ונראה כי בפסקאות שונות קיימים גוונים שונים לטיבו וחוזקו של יחס זה. הצד השווה שבכולן הוא הקשר הפנימי והמהותי שהרב משרטט בין שני תחומים אלו, קשר שאינו אלגורי בלבד.

גוף, רצון והכרה

מושג נוסף אותו קושר הרב קוק לכוחות הגוף הוא ה'רצון', אחד המושגים הדומיננטיים בתורתו, כמו למשל בפסקה זו:

לפעמים הרצון חלוש מפני חולשת הגוף, והצד הרוחני אינו מוכשר להתבסס יפה, מפני חוסר אחיזה חומרית מבונה. והעזיבה החומרית מוסיפה עוד מכאוב בזה, במקום שהבראת הגוף בסדר היא מעלה את האור הרוחני ומחזקתו...⁵⁶

תגבורת ערכיו, על פי הכלל של מכירי הטבע, נפש בריאה בגוף בריא, כמו כן אין השכל הנאצל העליון, בצורת הופעת קודש, יכול למלא את המקום של השכל הטבעי, שהוא נעדר לגבה ממש כגוף לגבי נשמה... " - שם, עמ' סו (קובץ ה, פ).⁵⁵ קובץ ו, רג.

⁵⁶ אורות הקודש ג, עמ' עט (קובץ א, תכו).

או לעיתים תוך שימוש במונח 'חפץ', שגם בו הרב משתמש לתיאור הרצון:

הכח, **אומץ הגוף**, מוכרח להיות נמצא בצדיקים ישרי לב, כדי שתהיה מכרעת **הופעת חפץ הטוב** את השפעתה בעולם...⁵⁷

על-מנת לעמוד על טיבו של קשר זה, יש לבאר את המושגים 'רצון' ו'הכרה' בתורתו. נושא זה הוא דומיננטי עד מאוד ורחב יריעה בכתבי הרב ולא נוכל להעמיק בו במסגרת זו, אך מפני חשיבותו לנושא בו אנו עוסקים,⁵⁸ ננסה לתאר בתמצית הקיצור את מושגים אלו, רק בכדי להבין את הזיקה של הגוף אליהם, ומבלי לעגן את הדברים בכתובים.⁵⁹

הרב קוק מתאר את הרצון וההכרה כשני כוחות מרכזיים הפועלים באדם. הרצון הינו בסיסי באדם, כח אינסטיקטיבי הקשור למאווי ורגשותיו הראשוניים של האדם. לעומתו ההכרה קשורה בהגיון, בשכלו של האדם ובחוקים הנלמדים על-ידו. מטבע הדברים, הרצון קשור לכוחות פנימיים המצויים באדם, וההכרה מבטאת לעיתים קרובות תובנות שכליות שהאדם רוכש מבחוץ לו. הרב קוק מניח לאורך כל תורתו כי **הרצון וההכרה מאוחדים בשורשם**,⁶⁰ הן באדם, הן בעם ישראל והן בעולם כולו. במצב האידיאלי, שני הכוחות הללו פועלים יחד, ללא כל סתירה ביניהם. עם זאת, בפועל, הרצון וההכרה הופרדו זה מזה, והם מופיעים בעולם שלנו כשני כוחות נפרדים.

הרב משרטט תהליך שמתרחש באדם הפרטי, בעם ישראל, ובעולם כולו, באשר ליחסי הכוחות בין שני מושגים אלו:⁶¹ הרצון הינו קמאי באדם ובעולם, והוא קודם לכל הכרה.⁶² כך, בתחילת דרכו, האדם מתנהל מתוך

⁵⁷ קובץ א, מד.

⁵⁸ הקבלה או קישור בין הגוף לרצון חוזרת פעמים רבות בתורת הרב, וראה למשל: אורות הקודש ג, עמ' צה (קובץ ח, קטו); עמ' קג (קובץ ה, קג); עמ' רכה (קובץ א, תרצד-תרצה); ועוד.

⁵⁹ עם זאת, הוספו מראי מקומות רבים בהערות שוליים לטובת עיון מעמיק בנושא. את מושגי הרצון וההכרה בתורת הרב קוק למדתי בבית המדרש של ישיבת מעלה גלבוע בעזרתו של נתנאל לדרברג, ולתיאור שלו את הדברים, עליו אני מתבסס, ראה: נ. לדרברג, 'שלמות והשתלמות, הכרה ורצון – ודאות במשנת הרב', פרי עץ הגן ג, תשס"ב, עמ' 318 ואילך.

במאמר זה גם מופיעה ההשוואה המתבקשת בין תורת הרצון וההכרה של הרב קוק להגותו של ניטשה. נראה, כי בין השאר פיתח הרב קוק את משנתו בנושא זה כהתמודדות עם רוחות התקופה אשר הושפעו בצורה בולטת ובסוגיות רבות מהגותו של ניטשה.

⁶⁰ אורות הקודש א, עמ' רנח (קובץ ח, קכח).

⁶¹ שם ג, עמ' עו (קובץ א, קצא).

⁶² שם, עמ' צב (קובץ א, תקלו).

רצונותיו הראשוניים, עוד בטרם אלו השתכללו (בעולם – כך מוסבר העולם האילי וצורותיו הפראיות, מלאות היצר והכוחות. בעם ישראל – זהו תיאורה של תקופת בית ראשון, שהתמקדה בחוויות חושיות, כמו הקרבת הקורבנות, תופעת הנבואה, וכד').⁶³ בשל הסתאבותו של הרצון, ובשל הצורך בשכלולו, הגיעה לעולם תקופה של הכרה צרופה, שהגביה את האדם מעל רצונותיו ושכללה אותו מבחינה מוסרית ודתית (בעולם – עולם ההשכלה, ההתפכחות מהאיליות והמעבר למונותיאזים. בעם ישראל – הגלות ועמה שכלול ההלכה וכתובת תורה שבעל-פה כולה).⁶⁴ במהלך תקופה זו, בה ההכרה הלכה ותפסה מקום מרכזי בעולם לצד זיכוכו ושכלולו של הרצון, נדחק האחרון לקרן פינה ובשל כך הלך והתדלדל, דבר שהביא לגילויים של חולשת כוחותיו הפנימיים של האדם: הרגש, היצר והעוצמות הדיוניסיות של האדם הלכו ודהו.⁶⁵

על פי הרב קוק, העולם ועם ישראל מצויים כעת בשלב של חזרת האדם לרצונותיו הטבעיים, אך לאחר שכבר השתכללו ותוקנו.⁶⁶ מגמה זו, שהינה חיובית, יכולה להוביל לאיחוד ההכרה והרצון, מטרה שהרב רואה בה מטרה נעלה מכל.⁶⁷ עם זאת, מכיוון שהרצון לא הזדכך עד סופו, והוא עדיין משתכלל והולך, ומכיוון שכוחות הרצון אף קשורות ליצריו של האדם, קיים צד נוסף למגמה זו, והוא הכפירה והשחרור מעול ההכרה, קרי, החוק או התורה. כך, הרב קוק רואה בחילוניות בת זמנו את הנסיון לחזור לכוחות הרצון, אך בצורה חדה מידי אשר פורקת את ההכרה מעליה במקום להביא לאיחוד הרצון וההכרה.⁶⁸ הוא טוען שאכן יש לשוב אל הרצון, אך לעשות זאת בהדרגתיות ובמתונות, ולהביא על-ידי כך לאיחוד הרצון וההכרה, מצב בו האדם פועל בצורה מוסרית עילאית, אך עושה זאת מתוך כוחותיו הפנימיים ולא מתוך כח חיצוני כופה.

מכאן, זיהויו של הגוף עם הרצון הוא אך טבעי: הגוף, המייצג את כוחותיו הראשוניים ביותר של האדם, קשור באופן הדוק לרצון, המייצג את עוצמותיו הבסיסיות של האדם, את עולם האינסטינקט והיצרים הקמאיים. על פי תפיסתו של הרב קוק, הצורך בחזרה לרצון קשור בחזרה אף לגוף ולכוחותיו, לאחר שזה התדלדל בתקופה הארוכה בה שלטו כוחות ההכרה בלבד:

⁶³ שם א, עמ' קנ (קובץ א, תשכב).

⁶⁴ שם ג, עמ' צד (קובץ א, קצה).

⁶⁵ קובץ א, שה; שטז.

⁶⁶ אורות הקודש ב, עמ' תקמה (קובץ א, קט).

⁶⁷ שם, עמ' תל (קובץ ה, רכא).

⁶⁸ שם, עמ' תקמד (קובץ א, תקפא).

ביסוס העולם בכלל, וביסוסה של כנסת ישראל בפרט, הוא גורם, שבא הזמן של חיזוק הרצון בעולם, ועמו התור של חיזוק הגוף למטרות נעלות, והוא שקול כנגד סדרי תעניות וסיגופים בדורות הראשונים...⁶⁹

לדלול כוחות הרצון בתקופת הגלות על-ידי עיסוק אינטנסיבי בהכרה הביאו במקביל לדלול כוחות הגוף, על-ידי תעניות וסיגופים, למשל. הרב קוק מזהה דמיון בין היחס הדתי הרווח אל הגוף ליחס אל הרצון, בנסיון להתמודד עם שניהם בדרך של מאבק מתמיד, במקום להאזין לרחשי הרצון והגוף ולהענות להם. הרב, שמניח כי על כוחות הגוף והרוח להתאחד, ממש כמו הרצון וההכרה המאוחדים בשורשם, קושר את חיזוק הרצון לחיזוק הגוף ומזהה את הצורך לעשות את שניהם דווקא בתקופתו.

כפי שאמרנו, הרב קוק קושר את תופעת החילוניות שהוא רואה סביבו לתהליך החיובי של חזרה אל הרצון. כמובן שתהליך זה קשור בעיניו גם לשיבת עם ישראל לארצו ולתחיית הצינונות אותה הוא מזהה כ'אתחלתא דגאולה'. הוא קושר את הנסיבות ההיסטוריות בהן עם ישראל חוזר ליישוב הארץ, לבנייתה ולעבודת כפיים, לבקשה רוחנית לחזרה אל הרצון, שכן הניתוק מהרצון קשור לגלות, ובארץ ישראל פועם הרצון ומורגש ביתר שאת. מתוך כך, הוא קורא להתמודדות דתית מול החילון והכפירה באמצעות היענות לתהליך זה, ואימוץ החזרה לכוחות הרצון, אם כי בהדרגה ותוך שמירה על מקום ההכרה, החוק והתורה. כפועל יוצא, קישור הרצון והגוף בתורתו יוצר זיקה הדוקה בין ניתוחו את תופעת החילון ואת התהליכים ההיסטוריים שקורים סביבו לבין יחסו לגוף וכוחותיו, כפי שיפורט להלן.

הגוף והחילון

הרב קוק טוען כי החילוניות מבקשת, לצד החזרה לרצון, לחזור אף אל הגוף, לאמצו ולהעצימו, כחלק מהמהלך הכולל אותו הצגנו: "[...] כל החוצפה והכפירה באה לעולם לתבוע את עלבון החומר מבעלי הצורה המפריזים, העושים עוול להחומר בבטלם וברדפם אותו, בין בצידו המעשי בין בצידו העיוני..."⁷⁰ הרב, אשר מכון את דבריו לאנשי העלייה השנייה, מצדיק את מגמתם זו ומאשים את המחנה הדתי בחוסר חיבור לגוף ולכוחותיו, המביא לדלול כללי באדם. גם בסוגייה זו, כבסוגיית הרצון, הוא מציע להיענות

⁶⁹ שם ג, עמ' עח (קובץ א, תשטו). וראה לעיל הערה 20.

⁷⁰ קובץ א, תקצ.

לדרישה המוצדקת לחזור ולעסוק בגוף, אך בתוך המסגרת הדתית. על-פי תפיסתו, זהו המענה האמיתי לחילון ולכפירה, ועל-כן זהו פתרונו היחיד של המחנה הדתי:

כדי לנתח את ההפקרות והכפירה המהרסת, צריכים לחנך תלמידי חכמים בריאים בגופם וגם בכל כחות נפשם, מחונכים בטוב טעם ובכשרון הכרה של נועם הרגשות, שבאים מתוך הטיפול הנשגב שביופי, של שירה ומליצה, וגם של הדר הטבע, והיופי המובלט בכל מלאכת מחשבת. דירה נאה, אשה נאה וכלים נאים המרחיבים דעתו של אדם.⁷¹

או בניסוח אחר, ללא התייחסות ישירה לחילוניות, אך בתחושה של התרוממות נפש הנוגעת לעילוי העולם כולו:

כשעם הקודש יהיה בריא וחזק בגופו, תתגבר ותרבה הקדושה בעולם. כשילדי ישראל יהיו חזקים בריאים ומוצקים, יהא אור העולם קדוש וטהור [...] פיתוח אומץ הגופני שבישראל יוציא מן הכח אל הפועל איתני נשמה נפלאים...⁷²

כאמור, הרב קוק מזהה בחילוניות שמסביבו ובאנשי העלייה השנייה רצון עז לחזור אל הגוף, אל עבודת כפיים וטיפוח הצדדים הפיזיים שבאדם. נאמן לתפיסתו, על פיה העיסוק בגוף הינו שלב ראשון בהתעלות האדם, הוא רואה

⁷¹ קובץ א, תקפג. לרב ניסוחים שונים בדבר ההתמודדות הלאומית עם הדרישה החילונית לחזרה אל הגופניות. בגוף המאמר הובאה פסקה בה דורש הרב אימוץ של דרישה זו, אך היא קיימת גם בניסוחים עדינים יותר, למשל בדרישה 'רק' להבין את הצורך הגדול בדרישה חילונית זו: "[...] כשרואים אנו אנשים מתגברים לאחוז מגמות גופניות, או חילוניות, והם עסוקים בבניין האומה, והתבל, ואנו מרגישים, שיסוד החיים ומקור ההצלחה נתון הוא בתוך התפקידים העליונים, לא בבניין החומרי, כי אם בהרוחני, ולא בהרוחני החילוני, כי אם בצדדיו העליונים המקודשים, קודש הקודשים, אל ירע לבנו בכל המפעלים הללו. אל נעלים עין מהצורך הגדול להתבססותה של נשמת הנשמה אל הנשמה ואל הגוף, ואל הסתדרותם הטובה, כלומר הצורך של הקדושה העליונה, האידיאלית, האצילית האלוהית, אל הבסיסים של הרוחניות החילונית, וזו האחרונה אל הגופניות וכל פינותיה, ובהתאחדות הכוחות כולם יהיה הבניין שלם". - אורות הקודש ב, עמ' שיג (קובץ ח, קלז).

⁷² אורות הקודש ד, עמ' תקיח (קובץ ג, רעד). במחברתו של הרב קוק כפי שנדפסה ב'שמונה קבצים' ישנם שינויי נוסח קלים: "תתגבר ותתחזק הקדושה בעולם" [במקום "תתגבר ותרבה" באורות הקודש] וכן "פיתוח אומץ הגופני שבישראל יוציא מן הכח אל הפועל אימוצי נשמה נפלאים" [במקום "איתני נשמה" באורות הקודש].

בכל הדרישות הללו ביטוי למגמה גבוהה יותר, של רצון לתיקון כללי ורוחני של האדם:

[...] במהלך העולם מתגלה גם כן יסוד הקלקולים הרוחניים כמה פעמים בההרס הנמצא במערכה של התיקונים החומריים. ואז מתעוררת החומריות בכל כוחה, ונדמה לרבים כאילו היא באה להיות כח מהרס את המעמדים הרוחניים, ובאמת מתגלה במהלך תולדותי, שכל היסוד של השאיפה הגופנית הוא שכלול כללי כל כך, עד שחובק בתוכו גם כן את כל המאויים הרוחניים, בצורתם היותר טהורה.⁷³

ברובד האישי, נראה כי הרב התרשם ביותר מדמות 'היהודי החדש' שניסו לעצב אנשי העלייה השנייה. הוא לא נרתע מעיסוקם המקיף בחיזוק הגוף ובעבודת כפיים, ונראה כי הדבר אף נגע בנפשו, ועורר בו השראה, שבהשפעתה כתב את הפסקה המפורסמת:

ההתעמלות שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ ישראל, לחזק את גופם בשביל המגמה להיות בנים אמיצי כח לאומה, היא משכללת את הכח הרוחני של הצדיקים העליונים, העוסקים ביחודים של שמות קדושים, להרבות הבלטת האור האלוהי בעולם...⁷⁴

כמו בפסקה שראינו קודם, אודות הפיכת אויר העולם לקדוש וטהור כשילדי ישראל יהיו 'בריאים ומוצקים', גם כאן ניכרת התפעמותו של הרב קוק ממה שרואות עיניו. במקום אחר הוא כותב באותה רוח כי "שכחנו שיש לנו בשר קודש לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש" ודורש כי תשובת העם תהיה, לצד רוחניותה "תשובה גשמית, יוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח לוחט שורה על גבי שרירים חזקים..."⁷⁵ ייתכן והתפעמותו נובעת דווקא מהתמונה ההופכית שבה הוא נתקל במחנהו שלו וב"ישוב הישן". הרב מבין את הסלידה מן המראה החלוש של היהודים שומרי המצוות בתקופתו, והוא מעביר אותם תחת שבט ביקורתו באיגרת בה הוא דן בקושי

⁷³ אורות הקודש ב, עמ' תכא (קובץ ח, קיז).

⁷⁴ קובץ א, תשטז (נדפס גם ב'אורות', בעריכת: הרב צבי יהודה קוק, ירושלים תשמ"ב, עמ' פ).

⁷⁵ קובץ ג, רעג (נדפס גם ב'אורות', עמ' פ, בשינוי משמעותי: "[...] רוח לוחטת זורחת [במקום שורה] על גבי שרירים חזקים...").

במינוי רבנים מן היישוב הישן כרבני מושבות של אנשי הישוב החדש, והצורך בהקמת ישיבה חדשה שתכשיר רבנים שיוכלו, בין השאר, לעמוד במשימה זו:

מניעות פנימיות החלו להגלות, שיסוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מהלך הרוח, את הסגנון ואת התכונות של חניכי הישוב הישן. וזה הוא דבר המקיף לא רק את קלי העולם, המואסים בתורה ומצוות, כי אם גם חלק גדול מההגונים, בני תורה ויראת שמים. התנועה החיה של הישוב החדש, חדות החיים ואומץ הלב, הרחבת הדעת, וגאוות הלאום השורר בקרב הישוב החדש, לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים הצמוקות והעצובות המפיקות פחד ומורך לב, את העיניים התועות המראות ייאוש ושנאת החיים. ההלבשה הזרה המזרחית, כשהיא מצטרפת עוד עם איזה דכדוך של עניות היא מטלת אימה של בוז, על האיש המורגל בחיים אירופיים...⁷⁶

לצד הדברים, עלינו לזכור כי גם הופעתו של הרב קוק היתה כרב מן היישוב הישן ואף הוא לבש את אותו לבוש 'מזרחי זר'. הוא ביקר במושבות היישוב החדש, וייתכן כי אף נתקל בעצמו באותו בוז של אנשי הישוב החדש אותו הוא מתאר, ואשר על כן לא מן הנמנע כי בקטע זה ובפסקאות בהם הוא מתפעל מגופניותם המוצהרת של אנשי היישוב החדש, ישנו הד לביקורת עצמית של הרב גם כלפי דמותו שלו.

הגוף, היהדות והנצרות

כפי שכבר הזכרנו, חיבור זה שיוצר הרב קוק בין החזרה לגופניות לבין החזרה אל הרצון ולמהלך רוחני כולל, מעוגן באופן עמוק בתפיסתו את אופיו של עם ישראל. במספר מקומות בהם הוא דן בייחודו הרוחני של עם ישראל, הוא מציין את השאיפה והיכולת לחבר בין חומר לרוח ובין הגוף לנשמה, כנקודה מרכזית באופיו של עם ישראל לעומת אומות אחרות.⁷⁷ כך בפסקה אודות

⁷⁶ אגרות הראי"ה א, עמ' קפה.

⁷⁷ יש לציין כי כדרכו של הרב קוק, בפסקאות רבות בהן הוא דן באדם היחיד, הוא עובר בסוף הפסקה לדון בעם ישראל כולו ומרחיב את טענותיו אודות האדם לכלל האומה, מתוך הנחתו הפילוסופית בדבר היכולת להקיש מן הפרטים אל הכללים. גם בסוגיתנו הוא נוהג כך פעמים רבות, אך בחלק זה של המאמר הובאו רק אותן פסקאות אשר להן גוון לאומי מובהק, ואינן דנות ביחיד כלל.

דוגמאות לפסקאות הדנות ביחיד ועוברות לעסוק בכלל האומה: אורות הקודש א, עמ' רמח (קובץ א, רז-רט); קובץ ד, קג; קובץ ה, קסז; קובץ ג, שב; ועוד.

ארבעת השאיפות הרוחניות אותה הזכרנו בתחילת המאמר, בה מופיע ייחודו של העם ברצון ל'העלות' את הרע ואת עולם החומר,⁷⁸ וכך גם במקומות נוספים, כמו למשל:

היצירה הישראלית מיוחדת היא. הנשמה הלאומית בכללה, ונשמתו הפרטית של כל יחיד, אופי מיוחד יש לה. הדעה העליונה של האחדות האלוהית, היא הקובעת את חותמה המעשי בחיים ובמציאות הישראלית. האורגניסמות, הקישור העצמי שיש להגוף עם הנשמה, הוא מיוחד בישראל יותר מכל עם ולשון...⁷⁹

בהקשר זה, הרב קוק מנתח באופן מקורי ומיוחד את טענותיה של הנצרות כנגד היהדות, כשהוא קושר בין העיקרון הדיכוטומי של הפרדת החומר והגוף מהרוח בעולם הנוצרי, לבין הטענה הנוצרית בדבר נטישת הברית עם ישראל ויצירתה של 'ברית חדשה':

המינות, מתוך שיצאה מתוך המחנה אל החוץ, הרי היא מפרדת, מחרפת ומגדפת [...] רפיון בטחונם של ישראל, אחרי כל ההבטחות ושבעות עולמים ובחירה אלהית נצחית בהם להיות סגולה מכל העמים, שמתאמצת המינות להרחיב, הרי הוא סעיף מ"סורי הגפן נכריה" של הפרדת רשות הגבוהה. אותה הרשעה החושבת להפר ברית בשר וברית הארץ גם יחד, המדמה בחולשתה הפנימית כי הגוף וכוחותיו, העולם החומרי והופעותיו, בחירת האדם ורצונו בכל ערכיו, הנם דברים מופרדים, שיכולים לסכל את עצת ד' העליונה, ותוכל לפי זה ברית עולמים להיות מופרת על ידי סיבות צדדיות, כחטאות ישראל, והתגברות הרשעה החומרית בעולם. ולא ידעו ולא יבינו, בחשכה יתהלכו, כי אלהי עולם ד' עושה שלום ובורא רע, והכל עבדיו, ולא כאלה חלק יעקב, כי יוצר הכל הוא [...] והעולם הגשמי, וכל עומק הרשעה המקננת בבשר, הכל קשור בתנאים שחקק בהם צור עולמים בעולמו...⁸⁰

⁷⁸ ראה לעיל הערה 6.

⁷⁹ קובץ ה, קנה. וראה גם למשל: שם, לה: "ד' צבאות הוא ד' אלהי ישראל, וצבאות ישראל צבאות ד' הם [...] מפי הגבורה שמענו 'אנוכי' ולא יהיה לך", וכל התורה קבל משה מפי הגבורה. את הגוף אין אנחנו עוזבים, לא את הגוף הפרטי ולא את הגויה הלאומית, כי אם אנחנו מנצחים אותה. יודעים אנחנו, שהיצר הרע והיצר הטוב יצירה אחת היא מידי אל עולם, וכמו כן העולם הזה והעולם הבא...". ובהמשך אף על אחדות בין העולם החברותי והציבורי מול הרוחני והאמוני.

⁸⁰ קובץ ה, לו (נדפס גם ב'אורות', עמ' כה).

ניסינו, אם כן, לבחון, מה כוללת בתוכה סוגיית היחס לגוף בכתבי הרב קוק, לאילו מחוזות הוא מרחיב אותה, ולאילו סוגיות הגותיות אחרות הוא מקשר אותה. הראינו כי בהתייחסו לגוף ככח ממנו צריך להתחיל תיקון האדם, הוא כולל במסגרתו למעשה גם את הלימוד העיוני אודות הגוף, ובמקביל הוא מרחיב את סוגיית היחס לגוף גם אל מחוזות העיון במדעי החול, ואף לתחומי עיסוק הציבורי והחברתי.

קשר נוסף והדוק יוצר הרב קוק בין הגוף למושג ה'רצון'. כחלק מתפיסתו את הרצון וההכרה, ואת התהליכים שעוברים האדם והעולם בזיקה למושגים אלו, הוא מזהה את החזרה אל הרצון עם החזרה אל הגוף. כך, הגוף משתלב גם במישור ה'אקטואלי' בו הוא מנתח את תופעת החילון ואת תחיית הציונות לאור מושגי הרצון וההכרה. הרב קוק מצדיק את התביעה החילונית לחזרה אל כוחות הגוף, כפי שהוא מצדיק את התביעה לחזרה אל הרצון, וקורא לעולם הדתי לאמץ את הדחף הזה ולהשקיע כוחות בהעצמת הגוף. כאמור, בכל הסוגיות הללו נקט הרב בגישה השנייה אותה הצגנו, זו הרווחת יותר בכתביו והמרחיקה לכת ביחסה האוהד לגוף ולכוחותיו. על פי גישה זו יש לשכלל ולהעצים את כוחות הגוף בשלב ראשון, דבר שיאפשר לאחר מכן צמיחה רוחנית: כך בסוגיית מדעי החול ומדעי הקודש וכן במושגי הרצון וההכרה.

סיכום

ניסינו במאמר זה לשרטט את ייחודה של תפיסת הרב קוק באשר לגוף ולכוחותיו. הרב רואה בגוף גורם חשוב בעולמו הדתי של האדם, ולתפיסתו יש לפעול להעצמת כוחות הגוף ולשילובם עם שאר כוחותיו של האדם. תפיסה זו באשר לגוף הינה בעלת שני פנים: אלה המזהים את חשיבות הגוף בהיותו מקושר לכוחותיו הרוחניים של האדם ובהכלתו 'ניצוצות' מהם, ומאידך, בצורה בולטת יותר בכתביו, זיהוי כוחות ייחודיים בגוף, שאינם קיימים בשאר מדרגות הרוח האנושיות. לשני פנים אלו שורשים הגותיים שונים, והשלכות מעשיות על אופן תיקון האדם את עצמו ודרך התעלותו בגוף וברוח.

יחסו זה של הרב קוק לגוף קשור לסוגיות רבות אחרות בכתביו: היחס למדעי החול על שלל גווניהם, היחס לרצון, לתופעות הציונות והחילון שראה סביבו, לתפיסתו את אופיו של עם ישראל, ועוד. כל אלה בזיקה לתפיסתו המרכזית, לפיה ביסוס הגוף הינו שלב מקדים לכל העפלה רוחנית.

לסיכום, בכדי לחדד את חידושו של הרב קוק בסוגייה זו, על רקע ההגות שקדמה לו, נעיין בפסקה שהתפרסמה לראשונה כחלק מחמישה פנקסים 'גנוזים', שלא ראו אור עד כה ונדפסו אך לאחרונה:

לפי המורגל בלימוד המוסר, לא ייתכן שיתקבץ באדם אהבת עולם הזה ואהבת עולם הבא, כמו שלא יתקבצו האש והמים בכלי אחד, כדברי חובת הלבבות. אמנם ישנה דרך שלמה יותר, שאהבת עולם הזה עומדת במילואה ומקומה וערכה הראוי לה, ואהבת עולם הבא, אמנם מתוך הבנה שלמה בערכה היתר והנעלה, היא מבטלת בגודל יפעתה את אהבת העולם הזה בכל דבר שאם תבוא שם תפגום אותה. זה היה דרך אבות העולם שנקראו ישרים, שאהבו כפי המסופר בתורה את החיים, והתעסקו בצרכיהם בנפש חפצה, וזאת המעלה האנושית השלמה שראוי אליה לשאוף.⁸¹

הרב קוק מציג בפסקה זו את התפיסה המקובלת בתנועת המוסר, לפיה אהבת העולם הזה, עולם החומר, ואהבת העולם הבא סותרות זו את זו. במאמר ניסינו לטעון כי הגישה החסידית, המצוייה אף בכתבי הרב, ביקשה לאהוב את ה'עולם הבא', עולם הרוח או הנשמה, באמצעות שימוש ב'עולם הזה' – בחומר ובגוף. היא ביקשה למצוא 'ניצוצות' של רוח בעולם החומר, או להתוות דרך של עבודה רוחנית גם תוך כדי עיסוק גשמי. גישתו המרכזית של הרב לגוף ולכוחותיו, כפי שהוצגה במאמר וכפי שהיא באה לידי ביטוי בפסקה זו, צועדת צעד נוסף ומצדדת גם באהבת העולם הזה כפשוטה. הרב רואה בגוף ובחומר כוחות חיוניים, והוא קורא להוציא אותם לפועל על ידי עיסוק גשמי ממש, זאת כמובן כל עוד הדברים אינם סותרים את המימד הרוחני של האדם, כמודגש בפסקה זו.

---

⁸¹ הראי"ה קוק, 'קבצים מכתבי יד קודשו', המכון להוצאת גנוזי הראי"ה, ירושלים תשס"ו, פנקס 'אחרון בבוסק', פס' לט (עמ' נו).